

A MILLIÁRD DOLLÁR

KÉM

DAVID E. HOFFMAN

Amikor 1978. február 16-án este a kirendeltségvezető kihajtani készült a moszkvai amerikai követségről, ismeretlen férfi kocogtatta meg a kocsija ablakát. A járdaszegélyen toporgó orosz egy borítékot adott át neki. Ami benne lapult, megdöbbenetette az állomáshely hírszerzőit: szupertitkos dokumentumok voltak a szovjet haditechnikai kutatásokról és fejlesztésekről; olyanok, amilyenekről az Egyesült Államok eddig hírből sem hallott. Az elkövetkező években Adolf Tolkacsev, egy radarokkal foglalkozó szovjet rádiótechnikai intézet tervezőmérnöke több tízezer oldalnyi titkos anyagot juttatott el a CIA embereihez.

Mindez lehetővé tette az Egyesült Államok számára, hogy olyan fegyverrendszereket építsen, amelyek földön és levegőben le tudják győzni a szovjet radarokat. Eközben belebonyolódtak a hidegháború egyik legizgalmasabb sakkjátszmájába is, hiszen Tolkacsev csak a legfurfangosabb trükkökkel tudta kicselezni a KGB kopóit. E veszélyes játék szabályait mindenki ismerte: aki lebukott, annak a büntetése halál volt hazaárulásért.

Hoffman a CIA titkosítás alól feloldott anyagaiból és az egykori kortársakkal folytatott interjúkkal dolgozott, így állította az olvasó elé Tolkacsev alakját, akit meggyőződése fűtött, hogy szembeszegüljön az elnyomó államgépezettel. Briliáns dokumentum ez egy izgalmas korról; van olyan izgalmas, mint a legjobb kémregények.

DAVID E. HOFFMAN

a Washington Post napilap külpolitikai szerkesztője. Közreműködött a Public Broadcasting Service közszolgálati televíziós csatornájának oknyomozó dokumentumfilm-sorozatában. 1992-től a Post jeruzsálemi kirendeltségének vezetője lett, 1995 és 2001 között pedig a moszkvaié. Az újság külpolitikai hírrovatának segédszerkesztőjeként is tevékenykedett. 2010-ben Pulitzer-díjjal jutalmazták. Marylanden él feleségével.

Tudjon meg többet a könyvről:

www.davidehoffman.com

www.facebook.com/dreamvalogatás

„Az ISIS-lefejezések és az öngyilkos terroristák korában a hidegháború kémdrámái szolidnak és vértelennek tűnnek. De akik elolvassák a kém, Tolkacsev történetét, egy izgalmas és véres sakkjátszmába pillanthatnak bele. Ez a „mesterjátszma” éveken át folyt Moszkva sötétbe boruló utcáin.”

NEW YORK TIMES

„Ez a könyv vékony pallón egyensúlyoz a történelmi dokumentumregény és a kémregény műfaja között. Hoffman éles szemmel jellemzi a kémeket és az őket futtató hírszerzőket, indítékaikat, miközben pontról pontra dokumentálja az utat az elkerülhetetlen végkifejletig.”

WASHINGTON POST

„Hoffman, aki maga is éveken át tudósított Moszkvából, sokat tud erről a világról, csakúgy, mint a kémek titkairól. Szakértő kézzel dolgozta fel a titkosítás alól a közelmúltban feloldott dokumentumokat, hogy élénk tárhassa ezt az érdekfeszítő és nyugtalanító történetet.”

USA TODAY

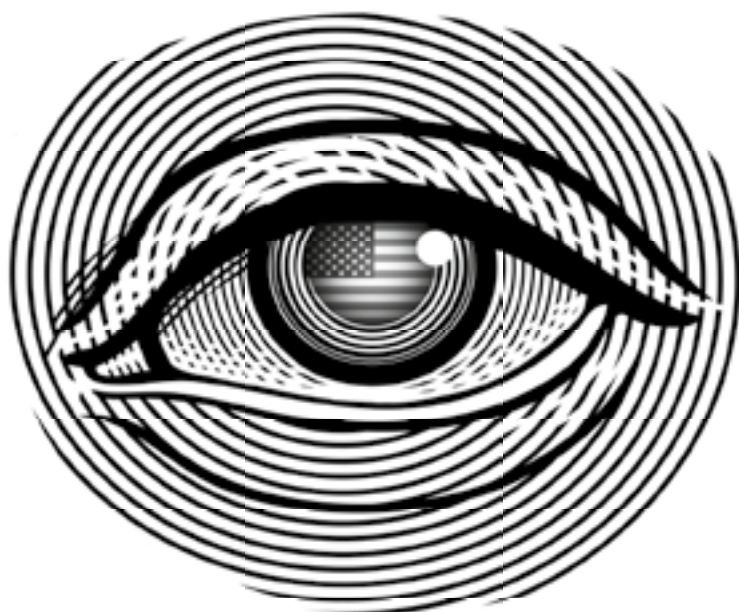
„Ez a történet nem csupán Tolkacsev szovjet mérnök életének krónikája, de hiteles bepillantást is nyújt a régi idők kémjeinek veszedelmes világába. Ez a lélegzetelállító igaz történet egyúttal Hoffman remekműve is.”

DALLAS MORNING NEWS

A MILLIÁRDOLLÁROS

KÉM

DAVID E. HOFFMAN

— részlet —

1.

TÜKRÖK VADONÁBAN

Akét szuperhatalom között dúló hidegháború kezdetén, a Központi Hírszerző Hivatal, a CIA kellemetlen helyzetbe került: nem sikerült megvetnie a lábát Moszkva utcáin. Nem is toborzott a szovjet fővárosban, mivel túl veszélyes volt. „Szörnyen veszélyes”, emlékezett vissza egyik tisztjük, és ez a figyelmeztetés éppúgy vonatkozott az esetleges szovjet kémekre, mint a tartótiszteikre. Maga a beszerzés folyamata is tele volt kockázattal attól a pillanattól fogva, hogy a lehetséges ügynököket beazonosították, majd pedig megkörnyékezték. A KGB bármikor közbeléphetett. Már pedig ha egy kém tetten értek, halálbüntetés várt rá. Néhány ügynök akadt ugyan, aki a Szovjetunió határain kívül jelentkezett a CIA-nál, és hazatérve biztonságosan dolgozhatott, de az esetek többségében a Hivatal inkább elkerülte, hogy ügynököket foglalkoztasson a „sötétség szívében”.

Könyvem egy olyan kémtörténet krónikája, amely történelmet írt. Főhőse egy szupertitkos tervezőintézetben dolgozó mérnök, a légi fedélzeti radarok specialistája, aki a szovjet hadiipar kellős közepéről küldte jelentéseit. Harag és bosszú vezérelte,

amikor több ezer oldalnyi titkos dokumentumot adott ki az Egyesült Államoknak, noha ő maga soha nem lépett amerikai földre, és keveset is tudott az országról. Hat év leforgása alatt huszonegyszer találkozott a CIA tisztjeivel Moszkva utcáin; egy olyan városban, amelyben hemzsegetek a KGB megfigyelői. Mindeközben egyszer sem bukott le. Ez a mérnök volt a CIA legproduktívabb ügynöke a hidegháború idején. Olyan adatokat szolgáltatott ki a Hivatalnak, mint soha egyetlen kém annak előtte.

E művelet mintegy nagykorúsította a CIA-t. Az ügynökség elérte, amit addig elképzelhetetlennek hitt: személyes kapcsolatban állt egy kémmel a KGB orra előtt.

Aztán mindennek vége szakadt. Nem a KGB zúzta a porba, hanem egy belső áruló.

A művelet fontosságának megértéséhez vissza kell nyúlnunk a CIA-nak azokhoz a küzdelmes próbálkozásaihoz, hogy behatoljon a Szovjetunióba.

A Hivatalt Pearl Harbor katasztrófája hívta életre. A figyelmeztető jelentések ellenére a japánok támadása tökéletesen készületlenül érte az amerikai támaszpontot 1941. december 7-én. Több mint 2400 amerikai vesztette életét. Huszonegy hajó elsüllyedt vagy megsérült az Egyesült Államok csendes-óceáni flottájából. Amerika e tragédia nyomán lépett be a második világháborúba. A hírszerzés feladatát akkoriban több ügynökség látta el, s az adatokat senki sem egyeztette. Az esetet követő kongresszusi vizsgálat arra a következtetésre jutott, hogy súlyos hiba ilyen töredékes információkra hagyatkozni. A CIA létrejött 1947-ben mindenekelőtt a kongresszus és Truman elnök eltökélt elhatározását tükrözve, hogy Pearl Harbor tragédiája soha többé ne ismétlődjön meg. Truman minőségi, tárgyilagos elemzéseket várt el a szervezettől.¹ Ez volt az első centralizált, civil hírszerző ügynökség Amerika történetében.²

Arculata azonban hamarosan megváltozott, jószerével a növekvő szovjet fenyegetésnek betudhatóan. Ennek jele volt egyebek között a berlini blokád. Sztálin is egyre szorosabban tartotta markában Kelet-Európát, s a szovjetek is szert tettek atombombára. A CIA hamarosan már nem csupán politikai elemzéssel foglalkozott, hanem kémkedéssel és titkos akciókkal is. A szovjet expanzióval szembeni ellenállás politikáját George Kennan hirdette meg nevezetes 1946-os „hosszú táviratával”. Később e szembenállás mértéke is jelentősen megnövekedett, s az egész világra kiterjedt; az Egyesült Államok minden erejével a szovjetek további térnyerése ellen volt. A hidegháború eleinte a második világháborút túlélő Európában dúlt, rövidesen azonban kiterjedt az egész földtekére. Egyszerre volt ez ideológiai, politikai, kulturális, gazdasági, földrajzi és katonai csatározás. A CIA végig ott harcolt a frontvonalban. A kommunizmus elleni küzdelem soha nem váltott át nyílt katonai konfrontációba a szuperhatalmak között; az árnyékban vívták, a háború és béke határmezsgyéjén, „a földgolyó sötét síkátoraiban”,³ hogy Dean Rusk külügyminiszter szavait idézzem.

A legveszélyesebb és legkétesebb „síkátor” kétségtelenül a Szovjetunióban volt. Sztálin úgy vélte, hogy a nácik felett a második világháborúban aratott győzelem a szovjethatalom rendíthetetlenségéről adott hírt a világnak. A háború után tudatosan és kitartóan fokozta zárt diktatúrája brutalitását, amelynek alapjait a 30-as években vetette meg. Mindehhez állandó feszültséget csiholt birodalmában, folyamatos harcot hirdetett a „nép ellen ségeivel”, a „kémekkel”, „kétkedőkkel”, „kozmetopolitákkal” és „dekadensekkel” szemben. Tilos volt könyvet kapni külföldről vagy külhoni rádióadást hallgatni. A többség nem utazhatott a határokon túlra, és mindennemű magánkapcsolat külföldiekkel szigorú büntetést vont maga után. A telefonokat lehallgatták, a postai küldeményeket felnyitották, és besúgóhálózatot alakítottak ki. A titkosrendőrség az összes gyárban és hivatalban ott volt.

Az őszinte beszéd életveszélyesnek számított, akár még meghitt ismerősök körében is.⁴

Félelmetes közeg volt ez egy kém számára. A hidegháború első éveiben a CIA nem létesített állomáshelyet Moszkvában; nem ténykedtek tartótisztek a világ legnagyobb és legtitkolózóbb pártállamának fővárosában. A Hivatal itt nem szemelt ki és nem szervezett be ügynököket, mint másutt. A szovjet titkosrendőrség, amely 1954 után a KGB (*Komitet Gaszudarsztvennoj Bezopasznosztyi*, azaz Állambiztonsági Bizottság) nevet viselte, tapasztalt, véreskező, kíméletlen profikból állt. Számukra nem létezett kegyelem, előttük minden ajtó megnyílt. A KGB az 1950-es évekre maga mögött tudta a sztálini tisztogatások három véres évtizedét, amelynek során leszámoltak mindenkivel, aki fenyegetést jelenthetett a szovjethatalomra. Ők csenték el az amerikaiaktól az atombomba készítésének titkát is. Egy külföldi még csak beszélgetést sem kezdeményezhetett Moszkvában anélkül, hogy ne nézzenek rá gyanakvással.

A CIA ezzel szemben most kezdte a szakmát, s tele volt ifjonti energiával, naivitással és derűlátással – olyan volt, akárcsak az amerikaiak.⁵ 1954-ben James Doolittle altábornagy, ez az úttörő pilóta arra figyelmeztetett, hogy az Egyesült Államoknak célratörőbbnek és hidegvérűbbnek kell lennie. „Hatékony hírszerző és kémelhárító szolgálatot kell kifejlesztenünk ellenségeink szabotálására, hatalmuk aláásására és megdöntésére, mint amilyeneket ők vetnek be ellenünk. Muszáj ezt megtanulnunk” – írta egy szupertitkos jelentésben Eisenhower elnöknek.⁶

A CIA-ra állandó nyomás nehezedett, hogy minél több információt gyűjtsön be a Szovjetunióról és csatlósállamairól. Washington politikacsínálói újabb európai háború kitörésére számítottak, ezért mindennél fontosabbnak tartották, hogy erre idejében felkészülhessenek. Nyílt forrásokból bőven állt rendelkezésre információ, eredeti, lényegi adatokkal azonban másként állt a helyzet. „Állandóan azzal nyaggattak minket, hogy tegyük

le valami konkrétumot az asztalra, de legalábbis tegyünk ki magunkért” – idézi fel Richard Helms, a titkos műveletek felelőse az 1950-es években.⁷

A Szovjetunió területén kívül keményen dolgozott a szervezet. Szorgosan gyűjtött adatokat menekültektől, dezertőröktől és emigránsoktól. Szovjet diplomátákat, katonákat és hírszerző tiszteket környékezett meg a világ minden táján. A Hivatal titkos műveleti részlege egész hadsereget toborzott az európai menekülttáborokban. Mintegy ötezer önkéntest képezett ki „atomháború utáni gerillaakciókra”. Az lett volna a dolguk, hogy atomtámadás esetén hatoljanak be a Szovjetunióba. Az Egyesült Államok magányos ejtőernyősöket is leledobott a szovjet blokk országaiba, hogy kémkedjenek vagy teremtsenek kapcsolatot a honi ellenálló csoportokkal. Többségüket elfogták, és megölték. A titkos műveleti ügyosztály főnöke, Frank G. Wisner arról álmodozott, hogy a keleti blokkba beszivároghatva ízekre szaggatja a rendszert. Abban reménykedett, hogy a pszichológiai hadviselés meg bizonyos illegális eszközök – fegyverraktárak, rádió, propaganda – rábírják majd Kelet-Európa lakóit, hogy rázzák le magukról a kommunista rabigát. Csakhogy szinte valamennyi kísérlet, hogy titkos akciókkal az ellenséges vonalak mögé jussanak, csúfos kudarcba fulladt. Alig tettek szert érdemi információra, s a szovjetek hatalma rendíthetetlennek bizonyult.⁸

A CIA egyelőre a „kerítésen túlról” kukucskált befelé. „Egyedül úgy tehattünk eleget küldetésünknek, hogy belső hírforrásokat keresünk. Olyan kémeket, akik ott ülnek a politikacsinálók oldalán, kihallgatják a vitáikat, és elolvassák a leveleiket” – idézi fel Helms ezeket az időkét. Csakhogy olyan ügynökök beszerzése és futtatása Moszkvában, akik továbbítani tudnák a szovjet vezetők döntéseit, „legalább olyan képtelenség volt, mint rezideneket telepíteni a Marsra” – folytatja Helms.⁹ Gyászos képet festett a CIA szovjet blokkbeli ténykedéséről egy 1953-as összegzés is: „Nincs megbízható forrásunk arról, hogyan gondolkodnak

a Kremlben” – ismerték el a beszámolóban. A katonaságról szólva leszögezték: „Gyakorlatilag semmit sem tudunk az ellenség hosszú távú terveiről és szándékairól... Meglepetésszerű támadás esetén nem rendelkeznenk részletes adatokkal ennek mikéntjéről. Egyelőre reményünk sem lehet erre.”¹⁰ A Hivatal működésének első éveiben a lehetetlennel határosnak vélte, hogy ügynököket küldjön Sztálin paranoid rendőrállamába.¹¹

„Ezekben az időkben roppant keveset tudtunk a Szovjetunióról” – jelenti ki Helms.¹²

Mindeme nehézségek ellenére a CIA két nagy sikerrel is büszkélkedhetett az 1950-es évek végén és az 1960-asok elején. Pjotr Popov és Oleg Penkovszkij egyaránt a szovjet katonai hírszerzésnek dolgozott, mielőtt kémkedni kezdett az Egyesült Államoknak. Önként jelentkeztek erre a munkára, nem úgy toborozták őket. Külön-külön keresték meg a Hivatalt, Moszkván kívül, és adták el titkaikat. Mindkettő hihetetlenül hasznosnak bizonyult titkos ügynökként.

1953-ban, Újév napján egy alacsony, zömök orosz borítékot adott át egy amerikai diplomatának, aki épp a kocsijába szállt be az akkor négyhatalmi megszállás alatt álló Bécsben. Ez idő tájt amerikai, brit, francia és szovjet csapatok állomásoztak a városban, amely tele volt gyanakvással. A borítékban egy levél lapult 1952. december 28-i keltezéssel. Oroszul írták: „Szovjet katonatiszt vagyok. Találkozni kívánok egy amerikai tiszttel, annak reményében, hogy felajánljam szolgálataimat.” A levél megjelölte a találkozó helyszínét és időpontját. Hasonló ajánlatok gyakoriak voltak Bécsben azokban az években, mivel csalók valóságos hordája igyekezett pénzt kicsikarni hamis információkkal. A CIA-nak gondot okozott, hogy el tudja választani az ocsút a bűzától. Ezúttal azonban a levél hihetőnek bizonyult. A következő héten szombat este az orosz azon a helyen várakozott, amelyet mint

találkahelyet megjelölt: félrehúzódva egy kapualjban, kalapban és vastag nagykabátban. Ő volt Pjotr Popov, a szovjet katonai hírszerzés – a *Glavnoje Razvedüvátjelnyoje Upravlénije*, azaz a GRU, a KGB kisöccse – huszonkilenc éves őrnagya. Popov lett a CIA első hírforrása, aki akkoriban felbecsülhetetlen adatokkal szolgált a szovjet hadsereg és biztonsági szolgálatok gépezetéről. 1953 januárja és 1955 augusztusa között összesen hatvanhat-szor találkozott a CIA embereivel Bécsben. A CIA összekötője George Kisevalter volt. Ez a rendezetlen küllemű, mackós férfi Pétervárott született. Előkelő családja kisfiú korában hagyta el Oroszországot. Idővel Popov elárulta neki, hogy ő pedig paraszti származék. Nyomorúságos, földpadlós viskóban nevelkedett, és tizenhárom éves koráig még bőrcipője sem volt. Gyűlölte Sztálint azért, amit az orosz parasztsággal művelt: az erőszakos kolhozosításért és az éhínségért. Azért adta a fejét kémkedésre, hogy így álljon bosszút Volga parti szülőfalujáért és szüleiért. A CIA bécsi védett házában Kisevalter több amerikai újságot is közszemlére tett – például a *Life*-ot és a *Look*-ot –, Popovot azonban kizárólag egy mezőgazdasági szakfolyóirat, az *American Farm Journal* érdekelte.¹³

A CIA olyan álkulcshoz segítette Popovot, amellyel ki tudta nyitni a GRU bécsi *rezidencturájának*, állomáshelyének titkos fiókjait. Ekképpen derült fény valamennyi bécsi hírszerző tiszt kilétére a szovjet oldalról. Popov értékes anyagokat adott át Kisevalternek a Varsói Szerződés tagállamairól, valamint egy szovjet katonai kézikönyvet az atomfegyverek kezeléséről.¹⁴ Mikor 1955-ben visszahívták Moszkvába, a CIA főhadiszállása kiküldött egy titkos kapcsolattartót a városba a közvetítő rejtékhelyek kezelésére, ahol Popov az üzeneteit hagyhatta. A CIA embere azonban rosszul végezte a dolgát, beleesett a KGB „mézesbödön” csapdájába, s később el is bocsátották.¹⁵

1956-ban, amikor Popovot áthelyezték Kelet-Németországba, folytatta a kémkedést a CIA-nak. Berlinben, egy védett

házban találkozott Kisevalterrel. Újfent hasznos ügynöknek bizonyult. 1957 márciusában átadta az amerikaiaknak Georgij Zsukov marsall védelmi miniszter német katonákhoz intézett beszédének szövegét arról, hogyan vessék be háborúban az atomfegyvereket. 1958-ban Popovot váratlanul visszahívták Moszkvába, ahol vallatni kezdték. Árulására ugyanis fény derült. A KGB azonban a továbbiakban kettős kémként alkalmazta; időről időre az ő közreműködésével szivárogtattak ki félrevezető információkat a Hivatalnak. 1959. szeptember 18-án cigaretta nagyságúra sodort nyolc papírlapon, ceruzával írt kézírással beszámolt a CIA-nak a történekről. Bátor cselekedet volt ez egy bajba került kém részéről. Az üzenetet sietve továbbították a központba, ahol Kisevalter könnyek között olvasta el a vékony, cirill-betűs papírcsíkokat. Popovot 1960-ban bíróság elé állították, és júniusban kivégezték.

A második nagy áttörésre alig két hónappal később, augusztus 12-én, nagyjából éjjel tizenegykor került sor Moszkvában.

Két amerikai turista, Eldon Cox és Henry Cobb ráérősen battyogott át a Vörös tér macskakövein. A diákok épp eláztak egy könnyű esőben, és a hoteljük felé igyekeztek a Bolsoj Balett egyik előadása után. Ekkor egy férfi beérte őket hátulról, és meg-rángatta Cobb kabátujját. Cigaretta tartott eléje, és tüzet kért. Közepesen magas fickó volt, öltönyt és nyakkendőt viselt, s vörös haja már őszbe vegyült a halántékán. Megkérdezte, amerikaiak-e, és amikor igent mondtak, hadarva beszélni kezdett. Miközben sűrűn körbepislogott, nem figyelik-e valahonnan, egy borítékot nyomott Cox kezébe, és kérve kérte, vigye el haladéktalanul az amerikai követségre. Cox, aki beszélt oroszul, még aznap éjjel teljesítette a kérését. A boríték egy levelet tartalmazott. „Jelenleg rendkívül fontos anyagok birtokában vagyok, számos témában, amelyeket a kormányuk bizonyára nagyra értékelne” – közölte a levélíró, aki nem nevezte meg magát. Ugyanakkor sejtetni engedte, hogy korábban a szovjet katonai hírszerzésnek

dolgozott Ankarában. Pontosan megjelölte, hogyan vehetik fel vele a kapcsolatot. A gyufásdobozba zárt üzenetet egy radiátor mögé kellett dugni egy moszkvai középület előcsarnokában. Az ismeretlen a könnyebbség kedvéért le is rajzolta a helyet.¹⁶

A levél írója Oleg Penkovszkij ezredes, a GRU hírszerzője volt, energikus, képzeletgazdag, magabiztos valaki, akit tüzértisztként tüntettek ki a második világháborúban. Akkoriban a szovjet Tudományos Kutatás Állami Koordinációs Bizottságában dolgozott. Ez a kormányhivatal intézte a tudományos–technikai információcserét az Egyesült Államokkal, Nagy-Britanniával és Kanadával, mintegy fedőfoglalkozást nyújtva a szovjet ipari kémeknek, akik titkos ismeretekre próbáltak szert tenni Nyugaton.

A levél eljutott a CIA-hoz, a Hivatal azonban eleinte gyanakvással fogadta. Az ottaniak tudták, hogy a szovjet köröket alaposan felkavarta a Popov-ügy. Nem csapda-e ez a levél? A főnökség mégis úgy döntött, hogy kapcsolatba lép a levélíróval, akkor azonban még nem működött a későbbi moszkvai kirendeltség. Az amerikai követ, Llewellyn Thompson hevesen ellenezte, hogy kémeket ültessenek a nyakába. Végül 1960 őszén döntés született, hogy kiküldenek Moszkvába egy fiatal tisztet a központ szovjet részlegétől, hogy kapcsolatot létesítsen Penkovszkijjal. A tiszt nem beszélt jól oroszul. A CIA a Compass, Iránytű fedőnevet adta neki. Csakhogy nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ivott, mint a kefekötő, és Penkovszkijjal sem törődött.¹⁷

Penkovszkijnak fogytán volt a türelme. Első levelét 1960 júliusában írta az amerikaiaknak, aztán hetekig töprengett, kivel kézbesíthetné. „Úgy köröztem az amerikai követség körül, mint egy éhes farkas. Megbízható külföldi, egy hazafi után kutattam” – idézte fel később.¹⁸ Miután augusztusban átadta levelét a Vörös téren Coxnak, mohón várta a CIA válaszát, ami egyre késett. Ekkor egy brit üzletemberre, majd egy kanadaira bízta az üzenetét, de nem járt sikerrel. Mindinkább kétségbeesett.

Végtére 1961. április 11-én egy angol vállalkozó kezébe csúsztatta a levelét, amelyet egyenesen az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság előljáróinak címzett. A vállalkozó, Greville Wynne továbbította az irományt a brit titkosszolgálatnak, azaz az M16-nak, emez pedig eljuttatta a CIA-hoz. Az amerikai és a brit titkosszolgálat elhatározta, hogy közösen futtatják a kémét.

Kilenc nappal később Penkovszkij Londonba érkezett egy hattagú kereskedelmi küldöttség élén, amelynek nyugati technológia – acél, radar, hírközlő eszközök és betonfeldolgozó eljárások – vásárlása volt a feladata. Nehéz idők jártak akkoriban, nemrég fuccsolt be a CIA Disznó-öbölbeli partraszállása, melynek során el szándékozott foglalni Kubát. Wynne fogadta a reptéren a küldöttséget, Penkovszkij az ő kezébe nyomott egy borítékot. A levél a legújabb szovjet rakéták és rakétaindítók leírását tartalmazta. Még aznap este Penkovszkij kilépett szobájából a londoni Oxford Streeten terpeszkedő Mount Royal Hotelben, és bekopogtatott a 360-as ajtaján. Öltönyt, nyakkendőt és fehér inget viselt. Odabent két brit és egy amerikai hírszerző tiszt fogadta.

– Most már megnyugodhat, mert jó kezekben van – biztosította az elhanyagolt külsejű, mackós amerikai. Ő volt Kisevalter.

– Rettentő régen várok erre a pillanatra – felelte Penkovszkij.

Az elkövetkező beszélgetés során elmondta az amerikai és brit tiszteknek, hogy szovjet hírszerző karrierje holtvágányra jutott, és ezért forr benne a harag. Mindössze négyhónapos volt, amikor meghalt az édesapja, anyja szerint a tifusz vitte el. Úgy egy éve azonban a KGB régi iratokat ásott elő. Ezekből kiderült, hogy az apa főhadnagyként szolgált a bolsevikok ellen a Fehérek seregében, amiért megkérdőjelezték Penkovszkij lojalitását. Megvádolták, hogy eddig titokban tartotta sötét múltját. Indiai kiküldetése kútba esett, félreállították. Gyűlölte a KGB-t.

Két hosszas londoni látogatása során – az egyik 1961. április–májusra, a másik július–augusztusra esett –, majd pedig egy párizsi úton szeptember–októberben Penkovszkij 140 órán keresztül

tárgyalt füstös hotelszobákban a brit és amerikai hírszerzés tisztjeivel. Mindez 1200 oldalnyi jelentést eredményezett. Ugyanekkor 111 tekercs exponált filmet is átadott. Moszkvában parányi, kereskedelmi forgalomban is kapható Minox-fényképezőgépet használt erre a célra. Több mint 500 oldal titkos dokumentumot fotografált le. Szinte valamennyi szovjet katonai anyag volt, amely a GRU-tól és katonai könyvtárakból származott. Annyira elragadta a lelkesedés, hogy nemritkán fölösleges kockázatot is vállalt. Egyszer például közvetlenül azután osont egy szovjet ezredes íróasztalához, hogy az egy pillanatra kilépett moszkvai irodájából.

Nem mindegyik beszélgetés zajlott simán. Az egyik korai találkozás alkalmával, melyre a Mount Royal Hotelben került sor, Penkovszkij például bizarr tervet vázolt fel arról, hogyan lehetne túsul ejteni Moszkvában a teljes szovjet vezetést. Ehhez huszonkilenc kisebb nukleáris fegyvert kívánt elrejtetni szerte a fővárosban kukákban és bőröndökben. Az Egyesült Államok dolga lenne, hogy ellássa őt e fegyverekkel. Miután elhangzik a megfelelő utasítás, ő majd a megfelelő helyekre rejtí mindahányat, és működésbe lépteti az amerikaiaktól kapott detonátort. Csak nehezen sikerült lebeszélni őt erről a hagymázos képzelgésről.¹⁹

Penkovszkij ennek ellenére komolyan vette a feladatát, bebizonyítva a CIA-nak, hogy egyetlen titkos ügynök is tengernyi anyagot tud a Hivatal rendelkezésére bocsátani. Mikor megkérdezték, nem tudna-e példányt szerezni a szovjet hadvezetőség *Katonai gondolat* című folyóiratából, ennek is a titkos változatából, visszakérdezett, nem kíváncsiak-e a szupertitkos változatra. A CIA-nak fogalma sem volt egy ilyen létezéséről. Penkovszkij csaknem valamennyi példányt átadta. Ezekben a szovjet tábornokok arról értekeztek, milyen legyen a hadviselés az atomkorban.²⁰ Penkovszkij jelentései lényegi bepillantást nyújtottak a szovjetek szándékaiba az 1961-es berlini blokád idején. Első ízben adtak hírt a Nyugatnak a mindennél fontosabb Hadiipari Bizottság lé-

tezéséről. Ez a testület döntött a fegyverrendszerekről. Egyszer-
smind azoknak az R-12-es közepes hatótávolságú rakétáknak
a kulcsfontosságú technikai adataira is fény derült, amelyeket
a szovjetek 1962 őszén Kubába küldtek. Ezekből a hatótávolság
és a működésbe léptetéshez szükséges idő volt a leglényegesebb.
Penkovszkij jelentései – Ironbark (Mézgafa) és Chikadee (Cin-
ke) fedőnévvel – döntő szerepet játszottak abban, hogy Kennedy
elnök szembeszegülhetett Hruscsovval a kubai rakétaválság ide-
jén.²¹ Penkovszkijnak a szovjet közepes hatótávolságú rakéták-
ra vonatkozó információit október harmadik hetében hozta az
elnök tudomására napi beszámolója során a CIA. Ez, valamint
a Corona kémműholdról származó első jelentések eloszlatták
a tévhitet, miszerint a szovjetek tömegesen gyártanak interkonti-
nentális ballisztikus rakétákat, jóllehet Hruscsov ezt szeretne vol-
na elhíttetni a világgal. Amerika egyáltalán nem maradt el e téren
a szovjetektől.

A maga idejében Penkovszkij volt az Egyesült Államok leg-
produktívabb kémje, aki a Szovjetunióban ténykedett.²² A CIA és
a M16 megállapodott abban, hogy havi 1000 dollárt fizetnek neki.
Az általa átadott anyagok ezzel szemben milliókat értek.²³

A londoni és párizsi hotelszobákban létrejött találkozók után
a művelet második szakaszához érkezett, amelynek Moszkva volt
a helyszíne. A Wynne nevű brit vállalkozó többször ellátogatott
a Szovjetunióba. Ilyenkor Penkovszkijjal is összefutott, átvette az
anyagait, és továbbadta ezeket a M16-nak. A kém azonban arra
vágyott, hogy közvetlen kapcsolatba kerüljön a Moszkvába tele-
pült amerikai és brit hírszerző szolgálattal.

A CIA még nem készült fel erre. Compass fiaskója után folyt
már ugyan a helyére lépő tartótiszt kiképzése, ez azonban any-
nyira elhúzódtott, hogy a CIA épp a kritikus pillanatokban ma-
radt hoppon. „Értékes és egyre elkeseredettebb ügynökünk várta,
hogy lépjünk, mégsem akadt senki, hogy felvegye vele a kapcsó-
latot” – emlékezik vissza egy CIA-tiszt, aki szintén foglalkozott

akkoriban az ügyel.²⁴ A Hivatalnak megfelelő kémfelszerelése sem volt még a művelet lefolytatásához.²⁵ Míg a párizsi és londoni hotelszobákban az amerikaiak vitték a prímét, Moszkvát a britek uralták. Adjuk át a szót az imént idézett CIA-tisztnek: „Az M16 rendelkezett azokkal az eszközökkel, amelyekkel mi nem, s a titkos műveleteket is irányítani tudta.” A britek Janet Chisholmot, a brit hírszerző kirendeltség főnökének feleségét választották Penkovszkij tartótisztjének. Vagy tucatszor találkoztak, a brit követség fogadásain és koktélpartikon. Ott volt azután a Prága étterem büféje is a közelben, vagy épp egy turkáló, egy park és különböző panelházak előcsarnoka. A hölgy nemritkán három gyermekét is magával hurcolta. Penkovszkijt majd felvette a lelkesedés. A Hivatal aggódott, hogy túl gyakran mutatkozik együtt Mrs. Chisholmmal. Mikor azután a CIA nagy sokára Moszkvába telepített egy képzett tartótisztet az eset kezelésére, már közel volt a vég. Penkovszkijt 1962. szeptember 5-én látta utoljára a CIA az amerikai követség egyik fogadásán. Ezt követően eltűnt.²⁶

A dolog a következőképpen történt: A KGB gyanakodni kezdett rá, és figyeltetni kezdte Mrs. Chisholmot. Lyukat fúrtak ezért Penkovszkij dolgozószobájának plafonjába, és elrejtettek ott egy kamerát. Egy másik kamera egy közeli épületből készített róla felvételeket. A lakását átkutatva felfedezték a Minox-fényképezőgépet, egy kódfejtőt, valamint egy rádióvevőt, amit titkos üzenetek továbbítására kapott megbízóitól. 1962 szeptemberében vagy októberében letartóztatták. Bíróság elé citálták, és a nagy nyilvánosság előtt, kémkedés vádjával elítélték. 1963. május 16-án végezték ki.²⁷

Nagyjából azzal egy időben, amikor Penkovszkij titkokat adott át az amerikai és brit hírszerzőknek különböző hotelszobákban, két újabb szovjet hírszerző tiszt lépett kapcsolatba az Egyesült

Államokkal; mindkettő a Szovjetunió határain kívül. 1961-ben Dmitrij Poljakovot a szovjetek az ENSZ-be delegálták. New York-i tartózkodása során ajánlotta fel együttműködését, s kezdett el kémkedni Amerikának. Az FBI Tophat (Cilinder) néven futtatta. 1962-ben Alekszej Kulak, a KGB tudományos–műszaki szakembere az FBI-nál jelentkezett. Ő pénzt kért információért. Fedora néven lett az FBI hírforrása. Mind Cilinder, mind pedig Fedora fontos adatokat adott át a CIA-nak és az FBI-nak az 1960–70-es években, ők azonban főként a Szovjetunió kívüli ténykedtek. Hiába toborzott ügynököket és kémeket a CIA a világ sötét sikátoraiban, s fogadta el az önkéntesek jelentkezését, Moszkva utcáira, a szovjetrendszer szívébe egyelőre nem sikerült eljutnia.

Penkovszkij elvesztése után a CIA hosszú, terméketlen korszakát élte Moszkvában. Legfőbb oka ennek James Angleton nyomasztó befolyása volt, a kémelhárítás fejéé. Regnálása idején a Hivatalt megbénította Angleton kifejlett üldözési mániája. Ez a hórihorgas, sovány különc, aki csak a barátaival volt nyájas, a többség szemében azonban maga volt a kiismerhetetlenség, sajátos jelenségnek számított a szervezet berkein belül sötét öltönyeivel, széles karimájú puhakalapjaival és szarukeretes szemüvegeivel, melyek bagolyhoz hasonlóvá tették az arcát. Korlátlan úr volt részlege fölött, amelyet elszigetelt a többtől. Aktáit elzárva tartotta, elkülönítve a CIA más irataitól. Íróasztala papírhegyektől roskadozott, s ahogy ott gubbasztott, rendszerint kékes cigifüst felhője gomolygott körülötte. Két hobbija volt: orchideákat nevelt, és furmányos csalikkal a pisztráng-horgászatnak áldozott. Szolgálatának két évtizede alatt, 1954-től 1974-ig személye és munkája élő legendává vált. Ez a titkolózó, gyanakvó, keményfejű férfi rögeszmésen hitt abban, hogy a KGB mesteri trükkökkel manipulálja a Hivatalt. T. S. Eliot 1920-as költeményéből, a *Gerontion*-ból kölcsönzött kifejezéssel gyakran beszélt a „tükrök vadonáról”. * Meggyőződése volt, hogy a KGB kétesnél

kétesebb üzelmekkel állít dupla fenekű csapdákat a CIA-nak. „Az egységesen csatasorba álló szovjet blokk koholmányokat terjeszt a Nyugat megtévesztésére a saját megosztottságáról, hatalmi harcairól, gazdasági csődjéről, a jó- és a rossz fajta kommunizmusról. Mindez azonban merő szemfényvesztés” – jelentette ki 1966-ban. Ha egyszer e tudatos program eléri célját, vélekedett, a Szovjetunió egyenként roppantja majd össze a nyugati demokráciákat. E katasztrófának egyedül a kémelhárítás szakemberei tudják elejét venni, hangoztatta Angleton. Beteges gyanakvása a CIA szovjet műveleti részlegének teljes tevékenységét jégre tette az 1960-as években. Két kémfőnök, Allen Dulles és Helms is hitt neki. Angleton amondó volt, hogy egyetlen információmorzsa sem hiteles, amely a KGB-től származik. Ám ha senkiben és semmiben nem lehet bízni, az a kémkedés halálát jelenti.²⁸

A kémelhárítás nélkülözhetetlen minden kémszervezet életében. Így lehet csak kivédeni ugyanazokat a trükköket, amelyeket saját maguk is bevetnek az ellenfélnél. A hidegháború korában mindehhez fokozott éberségre volt szükség kifelé. Lesni kellett a KGB minden egyes mozdulatát, és becsapni a szovjeteket, amikor csak mód nyílt erre. Befelé ugyanakkor egészséges adag szkepticizmus szükségeltetett, mert csak ez szavatolhatta, hogy a CIA nem megy lépre egykönnyen, és nem hisz a kettős ügynököknek. Ideális esetben a kémkedésnek kéz a kézben kellett járnia a kémelhárítással, ennek ellenére mindig is fennállt közöttük bizonyos mérvű, természetadta feszültség. Amíg a tartótiszt, mondjuk, a tüdejét kiköpte, hogy szóra bírjon egy kémet, és minél több információt csikarjon ki belőle, addig a kémvadász részleg esetleg megkérdőjelezte fáradságos munkája hitelességét. A Hivatal egyik felet sem nélkülözhetett. Csakhogy Angleton túlonúl is önfejtővé, részlege pedig kezelhetetlenné vált az 1960-as években, mivel az igazgató mindent gyanúsnak és kétesnek bélyegzett.

Angleton felnőtt élete az átejtések világában zajlott. Miután befejezte tanulmányait a Yale-en, a brit hírszerzés, a Stra-

tégiai Szolgálatok Hivatala londoni irodájában helyezkedett el. Ott tanúja lehetett a britek briliáns csapdájának, amelyet a náci-
cikknek állítottak. A Kettős Keresztnek nevezett művelet során a szövetségesek hamis közleményeket bocsátottak ki rádióikon
Itáliában. A német hírszerzés bekapta a horgot. Miután egy ide-
ig olasz ügynökökkel dolgozott, Angleton visszatért a CIA köz-
pontjába, és a kémelhárítás élére állt. Szent meggyőződése volt,
hogy a KGB megtévesztő akciói egész rendszert alkotnak. Ta-
lán Kim Philbyvel való barátsága is szerepet játszott rögeszmés
gyanakvásában. Az 1950-es években a brit M16 szolgálat tisztje
Angleton bizalmasa volt. 1963-ban azonban kiderült róla, hogy
a KGB kémje, ezért Moszkvába menekült. A CIA egy ideje már
gyanakodott rá. Lebukása cáfolhatatlan bizonyítéknak tetszhe-
tett Angleton szemében arra nézvést, hogy a KGB mindenhová
beszivárog.

A legnagyobb hatással mégis Anatolij Golicin volt rá, ez
a középszintű KGB-tiszt, aki 1961-ben dezertált. Golicin ösz-
szeesküvés-elmélete csak még inkább igazolni látszott Angleton
gyanúját, hogy a KGB a markában tartja a Hivatalt. A kollégái
közül mások Angleton „szörnyű cselszövésének” nevezték ezt.
Golicin azt nyilatkozta, hogy minden utána jövő dezertőr és ön-
ként jelentkező kém ennek a cselszövésnek a része. Nem kérdés,
hogy a KGB valóban törekedett hasonlóra, csak hogy Angleton
bolhából csinált elefántot. 1964-ben nyomába eredt a CIA berke-
in belül áskálódó „vakondokoknak” – Golicin minimum ötre, ha
nem éppen harmincra becsülte a kettős ügynökök számát. Egyet
sem találtak meg közülük, többek karrierje viszont derékba tört.
Gyanúba keveredett egyebek között a moszkvai kirendeltség első
vezetője, valamit a szovjet részleg főnöke; később mindkette-
jük tisztázta magát. Mikor azonban 1964-ben egy újabb KGB-
tiszt, Juriy Noszenko állt volna át a CIA-hoz, a szervezet több
mint három évre bebörtönözte, és vallatta. Tették ezt azért, mert
Angleton és Golicin telebeszélte a fejüket.

Idővel Angleton gyanúja a szovjet részleget sem kímélte. A bizalmatlanságnak ebben a mérgező légkörében a lehetetlennel határos volt a Szovjetunió területén belül kémkedni. Angleton gyanakvása elriasztotta a lehetséges ügynököket, és akadályozta a hírszerző tevékenységet. Moszkvában amúgy is csak rendkívüli óvintézkedések mellett lehetett ügynöködni. A kis állomáshely négy-öt tartótisztje ideje nagy részét a közvetítő rejtekhelyek előkészítésével töltötte – arra várva, hátha hamarosan kém is kerül melléjük. Egyikük két teljes évet töltött Moszkvában anélkül, hogy egyet is látott volna. Robert M. Gates, aki 1968-ban szovjet specialistaként lépett be a CIA-hoz, s később a Hivatal igazgatójává lépett elő, így summázza a helyzetet: „Angletonnak és ügybuzgó kémvadász csapatának köszönhető, hogy ebben az időszakban alig munkálkodott valamirevaló ügynök a Szovjetunió határain belül.”²⁹

A CIA tartótisztjeinek egy fiatalabb generációja – akik az 50-es években álltak alkalmazásba, és szenvedtek Angleton megszorításai miatt – ki szeretne volna vezetni az ügynökséget ebből a depresszíven paranoid állapotból. Burton Gerber is közéjük tartozott. Ez a nyakigláb, kíváncsi fiú Ohio állam egyik jómódú kisvárosában, Upper Alringtonban töltötte gyermekkorát a második világháború idején, Ohio államban. Reggelenként kerékpárjával szállította ki az *Ohio State Journal* című helyi hírharsonát, amelyet Columbusban nyomtak. Mikor édesanyja negyed hatkor reggelit készített neki, összehajtogatta mind a száz lapot, és egy zsákba süllyesztette a paksamétát. Gyakran a háborús híreket közlő vezércikket is elolvasta. Tizenhárom éves volt 1946-ban, telve hazafias lelkesedéssel, és nemegyszer eltöprengett, milyen lehet az élet azokban a távoli országokban, amelyekről az első oldalon olvasott. Már ekkor eltökölte magában, hogy saját szemével is látni kívánja ezeket. Ösztöndíjjal a Michiga-

ni Állami Egyetemre ment East Lansingbe, ahol nemzetközi kapcsolatokból szerzett diplomát. Külügyi szolgálatba szándékozott lépni, ám 1955-ben, végzősként az utolsó negyedévben egy egyetemi CIA-toborzó javaslatára állásinterjúra jelentkezett a Hivatalhoz. Akkoriban nemigen beszéltek az ügynökségről, nem is nagyon tudtak róla. A toborzó sem adhatott ki részleteket, csupán azt kérdezte meg, érdekelné-e a dolog Gerbert. Ő igent mondott, elvitte a jelentkezési nyomtatványt, kitöltötte és postára adta. Még az év vége előtt, huszonkét évesen szolgálatba állt. Eligazítása után rövid időt eltöltött a hadseregnél, majd a CIA kémtevékenységre képezte ki, és Frankfurtba, valamint Berlinbe küldte.³⁰

Berlinben, a hidegháború frontvonalában ekkoriban hemzsegetek a kémek. A Berlini Műveleti Bázis (BOB) körül szovjet csapatok tömege állomásozott – sehol ennyi nem gyűlt össze belőlük a világon. A CIA szívesen toborzott volna disszidenseket, ez azonban végtelenül nehéz és emberpróbáló feladat volt. A bázis egyik legnagyobb horderejű művelete amúgy technikai jellegű volt: 450 m hosszú alagutat fúrtak a szovjet szektorba, Kelet-Berlin területére, hogy lehallgatókészülékeket helyezhessenek el a szovjet és keletnémet katonai kommunikációs kábelekre. Töménytelen mennyiségű telefonhívást és telexet fogtak el így. A britek és az amerikaiak összesen 443 ezer beszélgetést dekódoltak, ebből 368 ezer szovjet volt. A lehallgatás 1955 májusától az alagút felfedezéséig, 1956 áprilisáig zajlott.³¹

Gerber megtanulta, hogyan kell kezelni az élő forrásokat: megtalálni és megtölteni a megfelelő közvetítő rejtkehelyeket, kódolni és dekódolni a sifírozott levelezést, jelzéseket leadni és fogadni, vagy kijátszani az utcai megfigyelők éberségét. Berlinben a kémkedés szokásos ügymenete az volt, hogy a forrást át kellett csábítani egy nyugat-berlini védett házba, és ott kikérdezni; ahogyan Kisevalter is tette Popovval. Minden azon múlt, mekkora a forrás mozgásszabadsága, milyen könnyen tud átkel-

ni Kelet-Berlinből a város nyugati felébe. Mindez csak 1961-ig, a Berlini Fal felhúzásáig volt kivitelezhető. Ekkortól a tartótisztnek ezzel az újabb akadállyal is meg kellett küzdenie, hiszen már csak távolról tarthatta a kapcsolatot ügynökével. Ráadásul a Hivatalnak kevés is volt a tapasztalata a szovjet blokk zárt viszonyairól. A döntéseket az OSS veteránjai hozták a központban, akik ugyan bátor haditettekkel büszkélkedhettek a háborús időkből, mégis a személytelen kapcsolattartásra, például a közvetítő rejtékhelyekre esküdtek.

Ez utóbbin hagyta ott üzeneteit a tartótiszt és ügynöke, akik különben talán soha nem látták egymást. A CIA-tisztek új, háború után felnőtt nemzedéke azonban túl óvatoskodónak tekintette ezt a módszert. Alig várták, hogy újakat állítsanak a helyére. A berlini bázis egyfajta kísérleti teleppé lett; itt próbálták ki, hogyan futtassanak ügynököket a Vasfüggöny túloldaláról. A tartótisztek védett házak helyett képzeletüket latba vetve iparkodtak behatolni a tiltott zónába.

Szerencsére Angleton gyanakvása nem terjedt rá Kelet-Európára. Nem igazán törődött a keleti blokkal, holott a Szovjetunió csatlósállamai is kialakították a maguk titkosrendőrségét a KGB és elődei mintájára.³² Így válhattak Berlin, Varsó, Prága, Budapest, Szófia meg más kelet-európai városok „sötét sikátorai” az újabb CIA-generáció gyakorlóterepévé. Új módszereket ötlöttek ki a „tiltott zónában” való kémkedésre, hogy kollégáik szavajárását idézzem. E módszerek önmagukban is fontosak voltak, ám ennél is jobban számított újszerű hozzáállásuk. Gerber az idők szavát követve szintén lelkesen vetette magát a kommunizmus és a szovjetrendszer elleni küzdelembe. Ő és frissen végzett osztálytársai nem óhajtottak ölbe tett kézzel ülni első állomáshelyükön. Nem félték a Vasfüggöny-jelenségtől. Hivatásuknak tekintették a kémkedést, és megvetették a tétlenséget. Gerber soha nem szívelhette a „tiltott zóna” kifejezést. Ki elől lenne tiltva? Előle és diáktársai elől biztosan nem.

Haviland Smith hasonlóképpen vélekedett. Mikor 1960-ban megérkezett a berlini bázisra, tele volt ötletekkel, amelyeket Prágában egyébiránt már kipróbált.

Smith Dartmouthban végzett. 1951-től 1954-ig orosz nyelvű és Morse kódfejtőként a hadsereg biztonsági szolgálatánál tevékenykedett. Később a Londoni Egyetemen folytatott orosz nyelvi posztgraduális tanulmányokat. Ekkor már elvállalt ilyen-olyan megbízatásokat a CIA-nak. Kiváló nyelvérzéke volt; franciául, oroszul és németül is beszélt. 1956-ban állt be a CIA-hoz, s a Hivatal kiküldte Csehszlovákiába. Épp a nyelvet tanulta szorgalmasan, amikor 1958-ban kinevezték a prágai állomáshely főnökévé. Előde nem sok mindent tett le az asztalra, és Smith beléptével menten távozott. Mikor márciusban Smith megérkezett, már pötyögte a cseh nyelvet, a titkos műveletekben azonban még járatlan volt. Nem volt gyakorlata abban, hogyan űzze a kémmeisteriséget – a titkos levelezést, a közvetítő rejtkehelyek kiválasztását és feltöltését, a megfigyelők felismerését és kijátszását vagy egy ügynökkel való találkozás lebonyolítását – ráadásul ellenséges környezetben, ahol rajta a titkosrendőrség szeme. Magától jött rá mindenre.³³

Felfedezte, hogyan hasznosíthatná az öt megfigyelők rádióüzeneteit. Ehhez bevetette katonai kódfejtő ismereteit. Rátalált arra a rádiófrekvenciára, amelyet a cseh biztonsági szolgálat használt az amerikai követség embereire állított megfigyelőkocsikban. A kódolt beszélgetést megfejtve mindig tudta, követik-e vagy sem egy-egy akciója során. Miközben titkos levelet hagyott a közvetítő rejtkehelyen, bekapcsolta a magnóját, és felvette a titkosrendőrség rádióüzeneteit. Ha kiderült, hogy követték, lefújta az akciót. Ha ellenben senki sem figyelte ki, jelzett az ügynökének, hogy mehet az üzenetért. „Prága tökéletes helyszín volt a vállalkozásainkhoz – emlékezik vissza ezekre az időkre. – Ezt a gyönyörű, ódon, barokk várost épségben hagyta a háború. Tele van keskeny, kanyargós sikátorokkal, árkádokkal és passázsokkal.” Lassan

arra is rájött, hogy szinte mindig a nyomában járnak. Egyszer, amikor azt hitte, szabadon jár, rájött, hogy nem kevesebb, mint huszonhét jármű állt rá. Döbbenet nyugtázta, hogy ilyen körülmények között dolgozik, és kénytelen tovább dolgozni. Kemény lecke volt ez a „tiltott zónában”.

Kísérletezni kezdett. Unalmas, szokványos rutinnal igyekezett elaltatni az utcai megfigyelő csapatok éberségét. Lassan, óvatosan vezetett, hogy meggyőzze a lerázandó ellenfelet, semmi érdemleges nem várható tőle. Minden második kedden délelőtt tízkor beült a borbélyhoz haját vágatni, aztán lassan araszolva a kocsijával egyenesen az irodájába tért vissza. Fél év múltán már senki nem követte ezeken a kiruccanásokon, feltéve, ha háromnegyed órán belül megérkezett. Minden este ő vitte haza a bébiszittert, ami negyven perces kociút volt. Egy idő után ebbe is belefáradtak a rá állított megfigyelők. Szívós kitartással így két alkalommal is egérutat nyert, amit üzenet elrejtésére vagy bármi egyébre használhatott. Mindeközben rájött, mi a titkosrendőrök gyengéje. Lusták és lassú felfogásúak lehetnek. Elég egy kis illúzió, és elaltathatja az éberségüket.

Smith azonban kevesellte az így nyert lélegzetvételnyi szabadságot. Kiókumlálta, hogy ha csak újabb röpké időpillanatokra is, de még többre tehet szert, ha egy-egy sikátorban átmenetileg eltűnik szem elől valamiféle természetesnek látszó ok folytán, futólag összefuthat az ügynökével vagy kikézbesheti egy küldeményt. Mi sem volt egyszerűbb ennél, csak be kellett fordulnia pár sarkon. Ha történetesen gyalog közlekedett, két villámgyors „jobbra át”-tal végképp lerázhatta üldözőit. Idővel persze beérték, ám az így nyert tizenöt-harminc másodperc alatt is rengeteg mindent elvégezhetett.

A futó találkozások művészetét úgyszintén tökélyre vitte. Ilyenkor az ügynöknek épp a kellő pillanatban kellett megjelenie. Elhaladt a tartótiszt mellett, és észrevétlenül átadott neki vagy elvett tőle valamit. Helyesen kivitelezve egy ilyen találko-

zást csak nehezen fedezhettek fel a titkosrendőrök, ráadásul az ügynök menten köddé is vált. Minden a megfelelő helyszín megválasztásától függött. Egy-egy sarok eltakarta szem elől az ügynököt, aki a következő másodpercben már ott se volt.

Smith következő állomáshelye Berlin volt; másfajta, jobban szétterülő város, ő azonban itt is sikerrel alkalmazta a Prágában kidolgozott módszert. Mindez maga után vonta, hogy igenis el lehet térni a rég megszokott, begyöpösödött móditól, és lehet kémkedni a zárt övezetek túlnyomásos világában is. A központ javaslatára Smith másoknak is oktatni kezdte Berlinben a trükkjeit. A tartótisztek eztán hosszú éveken át adták szájról szájra a „nyerj egérutat” jelszavát, amely idővel bevett, kipróbált eljárássá nőtte ki magát.

1963-ban Smith az Egyesült Államokba visszatérve tanfolyamot vezetett a Kelet-Európába és a Szovjetunióba készülők CIA-tiszteknek, amelynek keretében az általa kidolgozott új fogásokat is oktatta. Ennek ellenére azt tapasztalta, hogy a Hivatal vezetői továbbra is túlságosan óvatosak, mert félnek. Egy ízben felkérték, hogy képezzen ki az Államokban egy Csehszlovákiába készülők hírszerzőt. Ez az ügynök hallani sem akart a közvetítő rejtekhelyekről, mondván, hogy ezzel rá nézve terhelő anyagokat – üzeneteket és filmtekercseket – adna ki a kezéből, és bízna a véletlenre. A futó találkozásokat már helyeselte, mondván, hogy így egyenesen a tartótisztjéhez kerülne minden. Mikor azonban Smith engedélyt kért a központtól, hogy embere Prágában is bevethesse a tanult egérutas módszert, Helms kerek-perec megtagadta azzal, hogy „így is tele a töke a Penkovszkij-ügy utóhatásaival” – idézi fel a történeteket Smith. A cseh hírszerző anélkül ment el, hogy engedélyt kapott volna a futó találkozó-sokra. Smith lankadatlanul tovább lobbizott ezért a központban. Időközben egyre több értékes ügynök tűnt fel Kelet-Európában, és ő úgy érezte, hogy a közvetítő rejtekhely módszere egymagában édeskeveset ér.

1965-ben Helms belement, hogy tegyenek egy próbát, mutassák meg egyik emberének, Thomas Karamessinesnek, milyen is a „futó találkozás” kém és tartótisztje között. A demonstrációra Washington, D.C. belvárosában, a patinásan pompázatos Mayflower Hotel előcsarnokában került sor. Olyan ördögös ügyességgel hajtották végre, hogy Karamessines semmit sem vett észre. A lényeg a gyorsaság volt. A tartótiszt látványosan az esőkabátját igazgatta a baljával, mialatt jobbajával átadott Smithnek egy pakettet. Ő maga profi bűvésztől sajátította el a technikát. A cseh ügynök a későbbiekben több száz filmtekercset juttatott el a CIA-hoz. A módszert idővel az egész szovjet blokkban alkalmazni kezdték.

A fiatalabb generáció menet közben ötölt ki újabb és újabb módszereket. David Forden, az a tartótiszt, aki Smith-től tanult, például varsói küldetése során kocsijával olyan lassan vette a kanyarokat, hogy közben küldeményeket cserélhetett ügynökeivel. „Benyújtottam javaslatomat egy olyan módszerre, amelyet használhatónak véltem a titkosrendőröktől hemzsegtő utcákon – idézi fel emlékeit. – Hanem a részleg vezetősége leintett. ’Túl kockázatos, nem fog működni’, jelentették ki. Amire én azt feleltem: ’Nézzék, végtére is a mi munkánk elejétől végéig kockázatos és veszélyes. Viszont a dolog működik.’” Forden később a CIA egyik leghasznavehetőbb ügynökének lett a tartótisztje. Ryszard Kuklinski lengyel ezredes meghatározó anyagokat adott át a Varsói Szerződésről.³⁴

Gerber ennél is merészebb ötlettel kísérletezett: személyes találkozóval tartótiszt és ügynök között. A futó találkozás nem elégített ki minden igényt, és csupán a szükség szülte. Gerber valódi eszmecserére vágyott, természetesen megfigyelők nélkül. A központ újfent aggályoskodott, ő azonban a fejébe vette, hogy él e lehetőséggel következő állomáshelyén, Szófiában. Rövid, nagy körütekintéssel kivitelezett találkákra gondolt. A közvetítő rejték hely üzenetei túl személytelenek voltak, így azonban Ger-

ber belenézhetett ügynöke szemébe, megfejtette testbeszédét, hallhatta szavait, felmérhette lelkiállapotát. Mindezt mérlegelve arra a következtetésre jutott: egy kirendeltségvezetőnek, kellő elővigyázatosság mellett, igenis vállalnia kell némi kockázatot. Elvégre is egy kémnek a végsőkig el kell mennie. Gerber mindig szenvedélyesen érvelt a személyes találkozások mellett.

A hidegháború első éveiben az élő források hiánya a Szovjetunió területén folytatott hírszerzésben arra készítette az Egyesült Államokat, hogy nagy erősségéhez, a technikához folyamodjon. Az 50-es években megjelent az U2-es kémrepülőgép, a 60–70-es években pedig a kémműholdak: a Corona, a Gambit és a Hexagon. Mindez felmérhetetlen lehetőségekkel kecsegtetett a műszaki eszközökkel dolgozó hírszerzésben. A legfejlettebb kémműholdrendszer, a Hexagon évente kétszer fényképezte le a Szovjetunió beépített területeinek 80–90%-át. Egyetlen műhold látómezeje 555–13 000 km-t fogott át. Nagy segítséget jelentett ez az amerikai döntéshozóknak a stratégiai fegyverek hollétének felderítésében. Ennek birtokában már nem érhette őket meglepetés.³⁵

Ez eddig rendben is lett volna, nyitva maradt azonban a kérdés, hogyan lehet belátni az emberi agyakba, és olyan titkokat kitudni, amelyeket a kémműholdak sem láthatnak. A CIA használható módszerek után kutatott, miként szemeljen ki, szervezzen be és futtasson ügynököket szovjet célpontok ellen. A Hivatal egyik belső tanulmánya felvetette, hogy deviáns hajlamú és instabil személyiségű szovjet diplomatákat kellene becserkészni.³⁶ Mások a fiatalok új nemzedékéről, az elkényeztetett „aranyifjakról” tételezték fel, hogy ők könnyebben rávehetőek kémkedésre.³⁷ A harmadik javaslat egy CIA-pszichológusé volt: ő a házastársi nehézségekkel küszködőket, a munkájukkal elégedetleneket vagy a tevékenységükben valamiként akadályozottakat, netán személyes haragot táplálókat vélte megközelíthetőnek.³⁸

Gerber, aki 1971-ben visszakерült a központba, nem hitt az egyedül üdvözítő megoldásokban. Ő sokkal gyakorlatia-

sabb megoldást javasolt: derítsd ki, kinél van a titok, és próbáld megszerezni tőle. „Ami működik, azt kell működtetni” – volt a szavajárása. Ugyanakkor azt is tudta, hogy a CIA a gyanakvás akkori légkörében nem túl nyitott a Moszkvában önként jelentkező kémekkel szemben. Azokat az oroszokat, akik be mertek kopogtatni a követésen, alaposan kifaggatták, majd rendszerint ajtót mutattak nekik. Csak a legritkább esetben néztek utána, őszinte jó szándék vezérelte-e az illetőt. Angleton keze messzire elért.

Gerber kicsiny csapatával, egyedül a szimatára hagyatkozva módszeres vizsgálódásba kezdett. Valamennyi moszkvai önként jelentkező dosszióját elővette másfél évtizedre visszamenőleg. Rendre átnézte a róluk szóló feljegyzéseket és a központtal velük kapcsolatban folytatott levelezést. Egyetlen fecni nem kerülhetett el a figyelmét. Az eredmény magáért beszélt: Angleton tévedett, amikor mindenre és mindenkire gyanakodott. Gerbernek az volt a benyomása, hogy a CIA rutinszerűen utasított el őszinte jelentkezőket, értékes lehetőségeket is kidobva az ablakon. Sokkal célravezetőbb lenne, ha alaposan utánajárnának az ilyeneknek ahelyett, hogy mindent és mindenkit a KGB-cselszövés ármányos eszközének tekintenének, vélekedett. Úgy érezte, a Hivatal képes (vagy képesnek kéne lennie) arra, hogy meg tudja különböztetni a megbízható forrásokat a kettős ügynököktől. Ráadásul sajátos logikára is rábukkant az iratokban. A KGB embereit rendszerint már ismerték azok, akiket megkörnyékeztek; legalábbis már találkoztak velük párszor. Ez volt a szovjetek módszere a becserkészett CIA-s gyanakvásának elaltatására. Ezenkívül mindig új embereket dobtak be, nem pedig már működő KGB-tisztet, mert annak az esetleges lebukása túl nagy kockázatot jelentett volna. Gerber következtetése tehát az volt, ne félj az újonnan felbukkanó idegenektől, mert bizonyára ártalmatlanok. Ám ha egy régebbi szovjet ismerősöd mindenáron levelet igyekszik csúsztatni a markodba, jobb, ha nem hiszel neki, mert csapda lehet.³⁹

E következtetések, melyek Gerber-szabályként váltak közismertté CIA-berkekben, fordulópontot jelentettek az ügynökség történetében, amennyiben ellene szegültek az Angleton-doktrínának. *Nem minden önként jelentkező az ellenség embere.* Gerber 1971 májusában jelentésben összegezte, mire jutott. Helmsnek végre elege lett Angleton befolyásából, és új igazgatót állított a szovjet részleg élére. David Blee az OSS veteránja volt, akit a második világháborúban ledobtak az ellenséges vonalak mögé, majd 1947-ben, a CIA megalakulásakor csatlakozott a szervezethez. Ennek a szerény, zárkózott hírszerző tisztnek, a régi iskola képviselőjének, aki Dél-Afrikában, Pakisztánban és Indiában vezetett már kirendeltségeket, idővel pedig az egész kelet-európai részleget igazgatta, az égvilágon semmi tapasztalata nem volt a Szovjetunióval. Helmsnek épp ilyen emberre volt szüksége, olyanra, aki nem dől be Angleton összeesküvés-elméleteinek. Blee közhírré tette embereinek: elérkezett az idő, hogy belülről támadják meg a szovjet rendszert. Angletont 1974-ben kényszernyugdíjazták, ám már ezelőtt beköszöntött az új, vehemensebb korszak a Hivatal berkeibe. Úgy tűnt, nem is marad háttal a stílusváltás.⁴⁰

Ugyanezen év januárjában a CIA beszervezett egy Bogotában szolgáló szovjet diplomatát. Alekszandr Ogorodnyik magas rangú szovjet haditengerész fia volt, harmincnyolc éves, szép szál, jóvágású, sportos, barna hajú férfi. Gazdasági szakértőként dolgozott a követségen. A KGB nagy nyomást gyakorolt rá, hogy kémkedjen a hazájának, amire a legkevésbé sem vágyott, visszatartani azonban nem merte az ajánlatot. Egyéb gondjai is akadtak. Nős volt, de szeretőt tartott Kolumbiában. Autót vásárolt, ez pedig ritka luxusnak számított szovjet diplomata körökben. Két kézzel szórta a pénzt, aminek így mindig híján is volt.

Ekkor történt, hogy egy CIA-tiszt ajánlatot tett neki egy törfürdőben, Bogota egyik belvárosi szállodájában. Ogorodnyik habozás nélkül igent mondott. Elmondta a tisztnek, hogy gyűlöl-

li a KGB-t, és változásokra vágyik hazájában. Legfőbb indítéka azonban a pénz volt, a sok-sok pénz. Belement, hogy bérének zömét külföldi bankszámlára fizesse a Hivatal. Valamennyit azért készpénzben is felvett, hogy smaragd ékszereket vásároljon anyjának, és kényelmesebben éljen. Szerzett például kontaktlencsét is, ami elérhetetlen volt akkoriban a Szovjetunióban.⁴¹

Ezután következett a kiképzése, amelyben nagy lelkesedéssel vett részt. Egy volt magas rangú CIA-tiszt szerint ez általában több havi tanulást igényelt, amelyet aztán hosszú évek tapasztalatának kellett tovább tökéletesítenie. Ogorodnyik azonban hetek alatt elsajátította a mesterség fogásait. Megtanulta, hogyan fényképezzen le egy dokumentumot, először 35 mm-es fényképezőgéppel, majd a CIA új miniatűr kamerájával, a T-50-essel. A parányi szerkentyűt méretes töltőtoll rejtette. A hozzátartozó film nem volt nagyon fényérzékeny, ezért a dokumentumot erős fénnel kellett megvilágítani a fényképezéshez, és szilárd kézzel tartani a tollat.

Egy napon Ogorodnyik meglepő bejelentéssel állt elő. A szovjet követségre beérkezett egy szupertitkos leirat az ország Kínát illető politikájáról. Ezt csupán egy zárt helyiségben lehetett elolvasni a KGB épületében. Ogorodnyik kétszer is megpróbálta használni a tollat, de úgy, hogy ne kockáztasson semmit, mert félt az örök éber tekintetétől. Végül diadalittasan jelentette ki oktatójának a hotelszobában: „Azt hiszem, sikerült megszereznem.” A CIA embere lóhalálában átadta a kamerát egy várakozó futárnak, aki saját kezűleg vitte el a szervezetnek a Virginia állambeli Langley-ben működő főhadiszállására. A parányi kütyü két oldal kivételével a teljes ötven oldalas iratot lefényképezte.

Ogorodnyikot 1974-ben visszarendelték Moszkvába, ami még hasznosabb kémme avatta. Egyetlen kérése volt csupán a CIA felé, egy méregkapszula, arra az esetre, ha lebukna. A Hivatal vonakodott teljesíteni a kívánságát, ezért a kapszula nélkül repült vissza a Szovjetunióba. Magával vitt viszont egy könyvet,